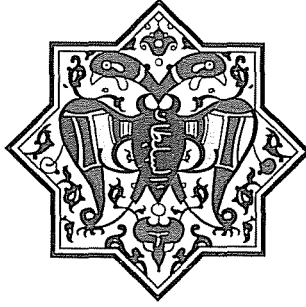

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
HİMAYESİNDE

II.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE

Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 KONYA

CİLT - 2

DÜŞÜNCE ve FELSEFE

Editör

Prof.Dr.Mustafa DEMİRCİ
Doç.Dr. Ali TEMİZEL
Doç.Dr. M.Ali HACIGÖKMEN
Yrd.Doç.Dr. Sefer SOLMAZ

II.Uluslararası Selçuklu Kùltür ve Medeniyeti Sempozyumu
SELÇUKLULARDA BİLİM ve DÜŞÜNCE
Bildiriler/Proceedings

CİLT –II
DÜŞÜNCE ve FELSEFE

Yayın Koordinatörü
Ali DÜZ

Sayfa Tasarım
M.Sinan ÜNALDI

Kapak Tasarım
Servet Can

Baskı
Servet Ofset Matbaa Ltd. Şti.
Matbaacılar Sit. Yayın Cd.
9. Blok No: 50 Karatay / KONYA
Tlf : 0 332 342 02 32

Basım Tarihi - Aralık 2013

SELÇUKLU BELEDİYESİ YAYINLARI
Yayıncı Sertifika No : 24883

Takım No
978-605-4886-00-5

ISBN
978-605-4886-02-9

Konya, 2013

TÜRKİYE SELÇUKLULARININ BÜYÜK BİLGİNİ
MEVLÂNÂ'NIN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA
MOĞOL İMAJİ
(Mesnevî ve Fîhi Mâ Fîh Örneği)

Prof.Dr. H. Ahmet ÖZDEMİR*

ÖZET

Şüphesiz Mevlânâ, XIII. yüzyılın en önemli simalarındandır. O, hayatının büyük bir kısmını Türkiye Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya'da geçirmiş ve yine bu kentte vefat etmiştir. Dolayısıyla Türkiye Selçuklularının hüküm sürdüğü devrin olaylarına yakından tanık olmuştur. Onun hayatının olgunluk dönemini yaşadığı zaman diliminde Moğolların Anadolu'ya yönelik istilâ ve işgal hamlesi başlamıştır. İlerleyen dönemde Moğolların Anadolu toprakları üzerindeki faaliyet ve icraatlarından doğrudan veya dolaylı yönden etkilenenler arasında elbette Mevlânâ da vardı. Öncelikle onun Anadolu topraklarına dağılmış bağlularıyla sevenlerinin karşılaştığı Moğol tehlikesi nihayet ikamet ettiği şehre ulaşmıştır. Mevlânâ ile Moğollar bu aşamadan itibaren doğrudan temasa geçmişlerdir. Tarihi kaynaklardaki bilgiler bir yana acaba Mevlânâ eserlerinde, bilhassa Mesnevî'sinde ve sohbetlerinde tutulan notlardan oluşturulan Fîhi Mâ Fîh'te Moğollar hakkında ne gibi kanaatler serdetmiştir? İşte bu bildiride Mesnevî'si Fîhi Mâ Fîh'teki ifadeleri mihver olmak üzere Mevlânâ'nın eserlerindeki Moğol imaj ve algısı ele alınmaya çalışılacaktır.

* NEÜ Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğrt. ABD, KONYA. haozdemir@hotmail.com

Giriş

Mevlânâ Celâlü'l-mille ve'd-dîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Hatîbî el-Belhî el-Bekrî 604/1207'de Belh'te dünyaya gelmiştir.¹

Mevlânâ, çok küçük yaşlarda iken babası Baha Veled'le birlikte Belh'ten ayrılarak Nişabur ve Bağdat üzerinden hacca gitti. Hacdan dönüşleri Şam üzerinden oldu. Mevlânâ ailesi Erzincan ve Malatya üzerinden dura konaklaya gelip Larende'ye yerleştiler. Sonra Konya'ya taşındılar (625/1228).

Mevlânâ, 616/1219 yılında başlayıp İslam dünyasını adeta bir kasırga gibi alt üst eden Moğol istilâsının vefatına kadarki evresine (672/1273) çağdaştır.

O, bu dönem içerisinde ana yurdunun Cengiz Han tarafından bir uçtan öbür uca çiğnendiğini, vatandaşlarının acımasızca katledildiğini, Moğolların Harizmşahlar devletini tarih sahnesinden sildiğini, İslam medeniyetinin izlerini yok ettiğini, şehirlerin yakılıp yıkıldığını uzaktan izlemiş olmalıdır.

Fakat çok geçmeden Moğol tehlikesi bu kez Anadolu sınırlarına dayandı. I. Alâaddin Keykübâd zamanında (1219-1236) yoğun bir göç hareketi yaşandı. Bu göç hareketinin en önemli sebebi Moğol istilâsıydı. Moğol tahrip ve katliamından kaçanlar arasında farklı halk tabakalarının yanı sıra ilim, din ve sanat erbabı insanlar da vardı. Onlar güvenli bir liman olarak gördükleri Türkiye'ye sığınmaktan başka çare bulamamışlardı. Hükümdar da onlara büyük bir âlicenaplıkla kucak açıyordu. Elbette bütün bunlar Mevlânâ'nın gözü önünde cereyan ediyordu.

Mevlânâ, Konya'ya geleli henüz iki yıl olmuştu ki, Celaleddin Harizmşah'la Türkiye Selçuklu ve Suriye Eyyubi ittifakı arasında Yassı Çimen Savaşı vuku buldu (628/1230). İşte tam bu sırada Moğollar, Celaleddin'i Azerbaycan'da kısırdılar. Kaçmaktan başka çaresi yoktu. Gence ve el-Cezire üzerinden Amid'e (Diyarbakır) geldi (1231). Silvan dağlarında talihsiz bir şekilde öldürüldü.²

Mevlânâ'nın vefatından önce Moğollar Anadolu'da hâkimiyeti sağlamışlardı. Dönemin belli başlı olayları kronolojik olarak şöylece özetlenebilir.

¹ Mecdüddin Feridun b. Ahmed Sipehsalar, 712/1312, *Mevlana ve Etrafındakiler, Risale*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 13. Mevlânâ'nın diğer adlandırılmaları ve lakapları hakkında bk. B. Füzuranfer, *Mevlana Celaleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluç, Konya 2005, s. 49-54 (2-6).

² Geniş bilgi için bk. H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilâsı*, İstanbul 2005.

Anadolu'nun Moğol saldırılarına uğramaya başlamasını (1231-1232), anlaşma girişimleri izledi. Alâeddîn Keykubad'ın ölümünden (1236) sonra Türkiye Selçuklu ordusu Köseadağ'da Moğollar karşısında kesin yenilgiye uğradı (1243). Moğollar, Erzincan, Kayseri ve Sivas gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nin en mamur ve müreffeh şehirlerini yağmaladı, yaktı, yıktı, halkını katletti; kadınları, çocukları ve sanatkarları esir alarak götürdü. Ardından Baycu Noyan'la bir anlaşma yapıldıysa da tahribat ve Moğollara ödenen vergiler yüzünden Selçuklular bir daha asla eski parlak günlerine dönemediler. Hattâ "Üç Kardeş Dönemi" (1246-1266) olarak adlandırılan bir saltanat süreci yaşandı. Köseadağ Savaşından yaklaşık bir yıl sonra Mevlânâ Şems-i Tebrizi ile tanıştı.

Mengü'nün Moğol hanı seçilmesi (1251), Konya'yı ve Mevlânâ'yı doğrudan etkileyen bazı gelişmelere sebep oldu. Yeni Moğol Hanı'nın Batı İran, Şam, Mısır, Anadolu ve Ermenistan'ı istila etme görevini verdiği kardeşi Hülâgû'nun bölgeye gelişiyle Anadolu'ya yönelmek zorunda kalan Baycu Noyan, büyük yağmalama ve tahribatta bulundu. Türkiye Selçuklularını Sultanhanı Savaşı'nda (1256) mağlup etti. Moğollar Konya'yı kuşattılar. Bu sırada Mevlânâ Konya'da idi. Olaya müdahale etmek zorunda kaldı.

Tarihi kaynaklar Konya'nın sadece dış surlarının yıkılmasıyla yetinildiğini, şehrin katliam, yağma ve tahribattan çok büyük miktarlarda tuzgu (düzgü, hediye) verilerek kurtulduğunu yazar. Kurtuluşun mahiyetiyle ilgili iki farklı kaynaktan iki ayrı anlatım söz konusudur.

Baybars'a göre³ çadırını Halka-be-güş (Küpeli) Kapısı önüne kuran Baycu'yu şehri işgalden vazgeçiren kişi Hatib'dir.

Eflakî'ye göre⁴ Konya'yı Mevlânâ kurtarmıştır. Baycu ordusu ile şehri kuşattığında o, Halka-be-güş Kapısı'ndan çıkıp Konya Meydanı arkasında bir tepeye çıkarak kuşluk namazına başlar. Baycu'nun çadırı söz konusu tepenin aşağısında kuruludur. Moğollar Mevlânâ'yı oklamak isterler elleri tutulur yaylarını geremezler, üzerine at sürmek isterler atlar yerlerinden kılmıdamaz. Baycu'ya bu yüzü örtülü ve duman renkli sarıklı "gizemli" şahsı ve olup biteni haber verirler. Baycu'nun ok atma ve at sürme girişimleri de sonuç vermez.

Bunun üzerine Moğol komutan tekin bulmadığı bu adamdan sakınmak gerektiğini söyler. Baycu, askerine savaşmayı ve Konya'ya karşı herhangi bir harekete girişmeyi yasaklar. Şehir halkı da aralarında mal

³ Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, 725/1325, *Zübdetü'l-fikre fî tarihî'l-hicre*, yay. D. S. Richards, Beyrut 1419/1998, s. 31.

⁴ Ârifî Ahmed Eflakî, 762/1360, *Âriflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, I-II, İstanbul 1973, I, 283-285.

toplayarak Moğolları savaştan vazgeçirmek için önlem alırlar. Baycu yemini olduğunu, bu sebeple dış surların bir kısmının yıkılmasını emreder. İsteği yerine getirilir. Moğollar şehre girmeden dönerler. Mevlânâ bu olay üzerine Konya'ya "Evliya Şehri" unvanını verir ve kentin kıyamete kadar Moğol ve düşman tecavüzünden korunmuş olduğunu belirtir.⁵ Daha sonra Baycu, Bağdat kuşatmasına (656/1258) katılmak üzere Anadolu'yu terk eder.

Üç kardeş devrini, Mevlânâ'nın vefatına denk gelen III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı izler (1266-1282). Artık sultanlar bir daha iktidara asla tam hâkim olamayacaklardır. Yönetim çıkarıcılara ve Moğollara geçmiştir. Ülkede 1272 yılına kadar belli oranda bir huzur ve barış ortamı yaşanır. Bu büyük ölçüde Müineddin Pervane ve Sahip Fahreddin Ali sayesinde gerçekleştirilen geçici bir bahar havası gibidir. Her iki şahsın Mevlânâ ile yakın ilgisi vardır.

Muineddin Pervane'nin Moğollara karşı Memlûklerle ittifak girişimlerine başladığı sırada (672/1273) Mevlânâ'nın şeb-i arusu yaklaşmıştı.

Dolayısıyla Mevlânâ, Moğolları izlemiş, hattâ onlarla birebir temas kurmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda o, yöneticileri ve daha başkalarını bu işgalci güce karşı izlenen politikalar konusunda dinlemiş ve yönlendirmeye çalışmış olmalıdır.

Bizzat o hayati yaşayan kişi de dâhil hiç kimse bir yaşantıyı bütünüyle kayıt altına alabilme başarısını henüz gösterememiştir. -Gerçi İslam inancına göre böyle bir kayıt en ince ayrıntısına kadar tutulmaktadır fakat bu durum bizim algılamalarımızın ötesinde gerçekleşmektedir.- Üstelik insanlar hayatta iken yaşananların kaydedilmesi çok önemli görülmez. İşte bu sebeple Mevlânâ'nın hayatıyla ilgili bilgiler de ağırlıklı olarak daha çok vefatından sonra yakınları, bağluları ve sevenleri tarafından hatıralara dayalı olarak toplanmış ve kitaplaştırılmıştır.

O halde Mevlânâ'nın Moğollarla ilgili söz ve eylemlerini öncelikle kendi eserlerinde aramak belki de bu konuda takip edilecek en sağlıklı yöntemlerden birisidir. İşte bu düşünceden hareketle onun *Mesnevî* ve *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserlerinde Moğollardan nasıl bahsettiği önem kazanmaktadır.

Mesnevî incelendiğinde Moğollardan iki yerde söz ettiği görülür. O, VI. Defterin 370. beytinde Moğol askerlerinin birisi hastalandığında göğe ok atmalarını eleştirir.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. H. Ahmet Özdemir, *Moğolların Anadolu'yu İstilasında Üç Dönem*, Konya 2011, s. 84-87.

Mevlânâ'nın onlardan söz ederken Moğol sözcüğünü kullanması dikkat çekicidir. Zira gerek Moğol istilâsını yaşayan çağdaş Müslüman tarihçiler, gerek daha sonraki çağlarda gelen tarihçiler ve bazı araştırmacılar, Moğollardan sürekli "Tatar" şeklinde söz etmişlerdir.

Fakat söz konusu yanlışlık sadece Müslüman ve Arap tarihçilere has değildir. Eski Batılı seyyah ve tarihçiler de aynı yanlışta düşmüşlerdir, Dahası bu konuda Batılılar da yalnız değildir. Süryani tarihçi Ebü'l-Ferec de (Bar Hebraeus) Moğollardan Tatarlar şeklinde bahsetmektedir.⁶ Yani söz konusu yanlış hayli yaygındır. Bu yanlışın tarihi ise çok eskilere gitmektedir. Hattâ ülkelerini ziyaret eden Batılı seyyah Ruysbroeckli (Rubrouck) Willem'a bizzat Moğollar Tatar olarak adlandırılmaktan duydukları rahatsızlığı iletmışlerdir.⁷ Bu gözlem 1221'de Moğolları ziyaret eden bir Sung dönemi Çin elçisinin verdiği bilgiyle ilişkilendirilebilir. Elçi Tatarların üç gruba ayrıldığını, Cengiz Han'ın kendi halkının bunlardan birine dâhil olduğunu ve onun bu halk için, aslında Chin tarafından yıkılan eski imparatorluğa ait olan Moğol adına el koymaya çalıştığını söyler.⁸

Çünkü Moğollarla Tatarlar arasında bir tür kan davası vardır⁹ ve Mukali¹⁰, Cengiz'i babası Yesügey'i zehirledikleri için¹¹ devamlı Tatarlardan intikam almaya teşvik etmektedir. Yine aynı Mukali, *Gizli Tarih*'in naklettiğine göre Moğolların Tatarlara karşı duyduğu eski intikam hissini ileri sürerek Cengiz'i Han yapmıştır.¹² Aslında Moğol- Tatar münasebet-

⁶ Ebü'l-Ferec, (Bar Habreus), 684/1286, *Abu'l-Farac Târîhi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, Ankara 1987, II, 476; a. mlf., *Târîhu'z-zemân*, yay. İshak Ermele, Beyrut 1986, s. 235.

⁷ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2010, s. 5-6, 132, 136-137. Ayrıca bk. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1993, s. 213.

⁸ Peter Olbricht ve Elisabeth Pings, *Meng-ta Pei-lu und Hei-ta Shih-lüeh, Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen*, Wiesbaden 1980, s. 3, 16-17 (*Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, s. 27'den).

⁹ Çünkü Moğolların eski kraliyet ailesinin iki mensubunu aşağılatıcı bir tarzda cezalandırmak üzere Kin'lere teslim edenler, yine Kin'lerle anlaşarak 1161'de ilk Moğol krallığını yıkanlar, nihayet Bozkır'da dostane bir yemek sırasında zehirli yiyecekler vererek Cengiz Han'ın babası Yesügey'i 1167'de öldürenler hep o Tatarlardı. Geniş bilgi için bk. Grousset, s. 199.

¹⁰ *Moğolların Gizli Tarihi, Manghol-un niuça tobça'an (Yüan-ch'ao pi-shi)*, çev. Ahmet Temir, Ankara 1948, s. 19-22. İsmi doğru telaffuzuna dair iddialar için bk. Grousset, s. 199.

¹¹ Tatarlar, Merkitlelerden kız kaçırmaktan dönerken içlerinden birilerini esir alan Yesügey'e kin bilemekteydiler. Yesügey, henüz dokuz yaşındaki oğlu Cengiz'i, Ungguratlardan Dey-Seçen'in yanına kızını gelin vermesi şartıyla bırakıp dönerken Çekçer memleketindeki Sarı Bozkır'da toplantı yapmış Tatar halkına rastlar. Onlar da intikam almak için Yesügey'i içkisine zehir katarak zehirlerler. Yesügey evine döndükten üç gün sonra zehirlenmenin etkisiyle ölür. Geniş bilgi için bk. *Gizli Tarih*, 21-22; Ahmet Temir, *Cengiz Han*, Ankara 1989, s. 19-20.

¹² Grousset, s. 199.

leri bir daha düzelmeyecek şekilde Yesügey'in zehirlenmesinden çok önceden bozulmuştu.¹³ Moğollarla Tatarlar arasındaki savaş, Köpek Yılı'nın (1202) baharında Dalan Nemürges savaşında Tatarların Cengiz tarafından yenilerek parçalanmalarına kadar sürmüştür.¹⁴

Araştırmalar sonucunda Moğol ve Tatar kelimelerinin bir anlamda -yanlış kullanımı da mazur gösterecek tarzda- aynı, ama gerçekte farklı şeyleri ifade etmekte olduğu anlaşılmıştır. Kısaca söylemek gerekirse bütün Tatarlar Moğol'durlar, fakat bütün Moğollar Tatar değildirler.

Bunun sebebi şuydu. Kabul ve oğlu Katula Kağanın kabileleri¹⁵ Çin'e karşı büyük başarılar kazandıktan sonra birkaç komşu klanı kendisine tabi kılıp birleşerek Moğol adını aldı.¹⁶ Bu ulusa, eski masallarda bilinen kadim ve kudretli bir halkın veya kabilenin şanlı adının bir hatırası olarak Moğol ismi verilmişti. Fakat Çinliler, onlara karşı birlik içindeki biraz güçlü daha alt bir boy olan Tatarları kıskırttılar. Sonuçta Tatarlar Moğollara bir süre hâkimiyet kurdu ve Moğol ismi âdeta unutuldu.¹⁷ Cengiz'in Moğolları toparlamasıyla adlandırma aslına irca edilmeye çalışıldı. İşte bu yüzden Moğollar Tatar olarak anılmaktan rahatsız oluyorlardı.

Ama tam aksine önceleri Asya'da ve Avrupa'da Tatar adı altında tanındılar. Daha sonraları Avrupalılar, bu tabiri Moğollar tarafından zapt edilen ve onların maiyetinde istilâya katılan milletlere vermeye başladılar. Hattâ bazı Türk kabilelerinin bugüne kadar Batılılarca Tatar adıyla tanınması buna bağlanmaktadır¹⁸ Halbuki bunların hakiki Tatarlarla hiçbir ilgisi yoktur.

Mevlânâ'nın sanki bu ayrımı biliyormuşçasına ve herkesin yaygın olarak Tatar ismini kullandığı bir anda düşmanı Moğol olarak adlandırması ilginçtir. Fakat yine VI. Defterin 1775 no.lu beytinde onun

¹³ *Gizli Tarih*, s. 15-18; Reşîdüddîn b. Fazlullah el-vezir b. İmadüddevle Ebû'l-Hayr Muvafiküddevle, 718/1318, *Câmi'u't-tevârih*, I-II, yay. Behmen Kerimi, ys. ts., I, 194-195. Moğolların Tatar olarak adlandırılmasına dair söz konusu tarihi yanlış, daha sonra araştırmacılar tarafından fark edilmiş ve Barthold, Spuler, Boyle gibi önde gelen Batılı müsteşrikler Moğol-Tatar ayrımına dikkat çekmişlerdir. Batılı müsteşriklerin durumu fark etmesinde Çin kaynaklarının, Reşîdüddîn et-Tabib'in *Cami'u't-tevarih*'inin ve belki de en önemlisi *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserin etkisi büyüktür.

¹⁴ *Gizli Tarih*, 82.

¹⁵ Reşîdüddîn, I, 191-195.

¹⁶ Moğol boyları hakkında bk. Abbas İkbâl Aştıyani, *Tarih-i Moğol ez hamle-i Cengiz ta teşkil-i Devlet-i Timur*, Tahran 1345/1926, 6-8.

¹⁷ Moriedga D'Ohsson, *Târîh-i Moğol*, çev. Mustafa Rahmi [Balaban], İstanbul 1340-1342/1920-1923, s. 13-14; Boris Y. Vladimirtsov, *Cengiz Han*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul 1950, s. 11-12; Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 405.

¹⁸ Vladimirtsov, *Cengiz*, s. 11-12.

Anadolu mutfak kültürüne yabancı bir yemekten söz ederken Tatar ismine yer verdiği görülüyor.

Kocasına geçim derdinden ve elbisesinin kaba kumaşından şikâyet eden bir kadını eleştirdiği beyitlerin sonunda, kadının yıllar süren birlik-teliklerine rağmen hâlâ olgunlaşmayı Tatar aşının uzun süre kayna-masına rağmen pişmeyişiine örnek gösteriyor.

Dolayısıyla Mevlânâ'nın adlandırmada hem Moğol, hem Tatar sözcüğünü kullanmasını anlamlandırmak zor gözüküyor. Yalnız, Moğollar-dan söz ederken "Moğol", ama yemeği örnek verirken "Tatar" kelime-sini kullanmasını birincisinin bir kavmi adlandırma, ikincisinin ise yemek kültürüyle alakalı bir terimi yerinde kullanma amacına matuf olması ihtimali de ayrıca değerlendirilebilir. Bu durumda onun Moğolların Tatar olarak anılmaktan rahatsız olduklarını bildiği sonucu çıkarılabilir.

Kısacası Mevlânâ onları Moğol olarak adlandırmakta, hastalık ve ölüm karşısındaki davranışlarını bilmekte, yemek kültürlerini tanımak-tadır.

Dikkat edilirse her iki örnekte de Moğollarla ilgili bir "olumsuzluk" dile getirilmiştir. İlk beyitte (VI, 370), Moğolların hastalık karşısındaki batıl inançları yerilmektedir. Onlar içlerinden birisi hastalandı mı hava-ya ok atıyorlardı. Onların Allah'ın takdiri karşısındaki bu tutumları Mevlânâ tarafından beyhude bir çaba olarak eleştirilmektedir.

Hakikaten Moğolların dini inançlarını, Şamanların ritüellerini ve hastalıkla yahut ölümlle ilgili tavır ve davranışlarını ele alan araşturma-larda söz konusu ok atma işlemine rastlanmaktadır. Çeşitli araştırmacı-lar tarafından bunun sebeplerine ilişkin bazı denemeler yapılmıştır.¹⁹

Mevlânâ'nın Moğollardan bahsettiği ikinci yer III. Defterin 858-860. beyitlerdir. Onları burada da Moğol ismiyle anar. Bu beyitlerde ezan sesine icabet etmeyenlerin Moğolların çağrısına kulak vermeleri eleşti-rilmektedir:

"Hani şunun gibi: Burada da hilekâr Moğollar, "Mısırlılardan birini arıyoruz. / Mısırlıları bu tarafa toplayın da aradığımızı ele geçirelim" der-ler. / Kim gelirse " hayır bu değil. Sen geç oracıkta otur" derler de / Bu suretle herkes derlenip toparlandı mı bu hileyle hepsinin boynunu vurur-lar. / Onlar, ezan sesi duyunca Allah davetçisine uymazlardı ya... Onun şomluğu yüzünden. / Hilekâr Moğolların daveti, onları ölüme kadar çekti,

¹⁹ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994, s. 33-34, 51, 60-61. Ayrıca bk. Paul U. Unschuld, *Medicine in China: A History of Ideas*, California 1985, s. 37.

sürdü. Akıllı kişi, sakın Şeytan'ın hilesinden! / Yoksulların, muhtaçların seslerini içesiye duy da hilebaz kişinin sesi, kulağını tutup çekmesin!"

Bu, Moğolların sık başvurdukları bir savaş hilesiydi. Onlar, bir yeri istilâ ettiklerinde esnafı, sanatkârları ve kadınları ayırır, geri kalanları katlederlerdi. Katliam yapmazlarsa esirleri bir sonraki savaşta Moğol kıyafeti giydirerek cepheye sürerlerdi. Böylece hem asker sayısını kalabalık göstermiş oluyorlardı, hem de kendilerini garantiye alıyorlardı. Yolculuğa dayanamayanları sefer sırasında öldürürlerdi. Ölü veya diri esirlerin kale surlarının etrafındaki hendekleri doldurmada kullanıldığı da olurdu. Hattâ bazen geride hiç kimseyi sağ bırakmamak için "Moğollar gitti. Artık çıkabilirsiniz." şeklinde yalan duyurular yaparlardı. Gizlenenler çıkınca hemen katlediliyorlardı.

Mevlânâ, burada Moğollar hakkında حيله دان "hilekar" tabirini kullanmaktadır. Bu kelime, apaçık biçimde yine "olumsuzluk" içermektedir.

*Fîhi Mâ Fîh*²⁰ incelendiğinde ise Mevlânâ'ya zaman zaman Moğollarla ilgili bazı sorular yöneltildiği yahut bazı konularda fetva istendiği görülür. Elbette *Fîhi Mâ Fîh* girişte söylediğimiz ölçüde değerlendirildiğinde *Mesnevî* ayarında bir eser değildir. Fakat menakıbnamelerle kıyaslandığında bu eserin Mevlânâ'nın sağlığında sohbetlerinde bulunanlar tarafından tutulmuş notların sonradan bir araya getirilmesi dolayısıyla belki *Mesnevî*'den sonra geldiği düşünülebilir. Sohbetlerin kimler tarafından, hangi tarihlerde kayıt altına alındığı konusundaki çabalar tam sonuç vermemiştir.

Emir Pervane²¹, "Gece gündüz canım da, gönlüm de size bağlıdır. Fakat kötü, fena meşguliyetlerle ve Moğollarla uğraşmaktan vakit bulup da huzuruza gelemiyorum." diye sızlanır. Bunun üzerine Mevlânâ, böylesi işlerin doğru işler (veya Hak hizmeti) olduğunu, çünkü Müslümanların emniyet içinde yaşamasını sağladığını belirtir. Pervane'ye kendisini Müslümanları memnun etmeye ve birkaçının rahatça ibadette bulunmasına malını, canını feda ettiği için metheder. Bunun hayırlı bir iş ve Hakka ibadet sayılacağına değinir. Allah madem böyle hayırlı bir işi üstlenmeyi nasip etmiştir, bunda ciddiyet göstermek, usanmamak gerekir. Bunda usanç, Allah'ın yardımının kesildiğine delil kabul edilebilir. Belki bu işler, can sıkıcı, yorucu, bıktırıcı ve yıpratıcı nitelikte olabilir. Fakat buna katlanmak gerekir.

²⁰ Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Mevlânâ Celaleddin-i Rumi, 672/1273, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Ahmed Avni Konuk, yay. Selçuk Eraydın, İstanbul 1994.

²¹ Pervane, Fahreddin-i İraki'nin müridi idi. Bk. *Fîhi Mâ Fîh*, s. 229.

Mevlânâ, Muineddin Pervane'yi Moğollara karşı Müslümanlara yardımcı olması hususunda teşvik ederken Hamam metaforunu kullanır. Der ki hamamın sıcaklığını sağlayan malzeme ot, odun, hattâ tezek gibi çirkin ve sevilmeyen şeylerden oluşabilir fakat nihayetinde bunlar hamamı ısıtmaktadırlar. Yani sonuca bakmak lazımdır. Pervane, bazen birçok olumsuzlukla karşılaşılıyordu ama sonuçta Müslümanlara yararlı oluyordu. Bu bakımdan Mevlânâ onu görevini sürdürme konusunda motive etmek istemiştir.

Fîhi Mâ Fîh'te sanki aynı mesele bir kez daha geçer.²² Emir Pervane, bir ara Mevlânâ'ya Moğollara tabasbus yapmanın; hırs, istek, kin, haset gibi kötü huyların imana zarar verip vermediğini sorar. Mevlânâ, bu duygunun mahza iman olduğunu belirtir. Çünkü içinde inanç olmayan insan kötülüğü ve çirkinliği göremez, halinden memnun olur. Ve Mevlânâ, Pervane'yi başkaları gibi gamsız, tasasız, halinden memnun olmaktan sakındırıyor. Kendisini işte bu yüzden sevdiğini söylüyor.

Yine *Fîhi Mâ Fîh*'te yer alan bir kayıta²³ Mevlânâ'nın bu kez Muineddin Pervane'ye Moğol meselesi dolayısıyla çıktığı görülür. Mevlânâ sözlerini bizzat Emir Pervane'ye yönelttiğini açıkça dile getirmektedir. Pervane'nin başlangıçta aklını, görüş ve tedbirini İslamın bekası ve kesreti maksadına feda ederek İslamı payidar etmeye çalıştığını fakat zamanla kendi görüşüne mağrur olduğunu, müsebbib-i hakiki olan Allah'ı unuttuğunu, her şeyi O'ndan bilmediğini söyler. Bu yüzden Cenab-ı Hak şartları Müslümanların aleyhine çevirmiştir.

Peşinden Mevlânâ, Pervane'yi Tatarlar²⁴ ile bir olup Şamlıları ve Mısırlıları yok ve İslam topraklarını harap etmek için yardımlaşmaya başlamakla suçlar. Ona hemen Hakka dönmesini, ihlâsını tazelemesini, böylelikle korkularının gideceğini hatırlatır. Eski davranışlarının ibadet olduğunu fakat Moğollara destek vermekle günaha düştüğünü, yine de Allah'tan ümidini kesmemesini, O'na tam güvenmesini, başarıyı kendinden bilmemesini, kibirlenmemesini ihtar eder. "*Şimdi bu ma'siyet içinde dahi ümidini kesme ve tazarru eyle ki o taatten ma'siyet peyda etmeye ve sana teube müyesser edip, senin yine Müslümanların kesretine sa'yin ve Müslümanlığa zahir olman esbabını izhara kadirdir.*"

Pervane'ye tevbeyle birlikte sadaka vermesini ve içtenlikle yalvarmasını tavsiye eden Mevlânâ, gördüğü gibi onun Müslümanlara karşı Moğollarla birlikte hareket etmesini doğru bulmamaktadır. Selçuklu

²² *Fîhi Mâ Fîh*, s. 73, 75-76.

²³ Muhtemelen Muineddin Pervane'nin Moğol ordusuyla birlikte Memlüklere karşı hareket ettiği dönemde alınmış bir kayıt olsa gerektir.

²⁴ Burada "Tatar" kelimesi kullanılmaktadır.

Emirinin Moğol yanlısı politikasından rahatsız olan Mevlânâ, sözlerinin devamında ona yanıldığını, "güzel" sandığı şeyin aslında kötülüğün ta kendisi olduğunu anlatır. Mevlânâ'nın bu uyarıyı asker sevkıyatı sırasında yaptığı anlaşılıyor. O, savaşta mağlup bile olursa yine Allah'tan ümit kesmemek gerektiğini belirterek Moğol algısına dair önemli bir ipucu daha veriyor. Hattâ konuşmanın akışı içinde bir ara Moğol meselesine ilişkin konuşmadığına dair eleştiriler yapıldığına telmihte bulunuyor gibidir. "Birisi 'Mevlânâ söz söylemez.' der idi. İşte bugün söyledim." diyor.

Fîhi Mâ Fîh'te bir ara Atabek, Mevlânâ'ya Rum (Bizans) kâfirlerinin Tatarlara kız vererek sıhriyet kurmayı, Ortodokslukla Tatar dinini birleştirmeyi ve bu sayede "yeni din" olarak tanımladıkları Müslümanlığı ortadan kaldırmayı konuştuklarını haber verdi. Bunun üzerine Mevlânâ, tarih boyunca dinin birleştirilemediğini, değişik din mensupları arasında daima savaş ve öldürmenin vaki olduğunu belirtir. Bunun ancak kıyamette mümkün olacağını ve herkesin orada gerçeği göreceğini dile getirir. Görüşlerini karanlıkta ayrı ayrı yönlere dönerek namaz kılanların ortalık aydınlanınca gerçek kibleyi göreceklerine ilişkin bir örnekle pekiştirir.

Anlaşıldığı kadarıyla bir ara Rumlar Müslümanlara karşı Tatarlarla işbirliği yapmayı düşünüp değerlendirmişlerdir. Böylesi bir ortamda Mevlânâ'nın sözleri elbette daha anlamlı bir hal almaktadır.

Bir gün de Mevlânâ'ya Tatarlar öldükten sonra dirileceklerine inanıyorlar, bir yargılanma olacak, mutlaka bir gün sorgu sual, hesap kitab olacak diyorlar denilince zihnindeki Moğol imajını ortaya koyacak net bir cevap verir.

Mevlânâ Moğolların yalan söylediğini, bunu Müslümanlara şirin gözükmek için uydurduklarını belirtiyor. Yine ilginç bir metaforla durumu açıklığa kavuşturmak istiyor. Deveye "Nerden geliyorsun?" diye sormuşlar, "Hamamdan." cevabını vermiş. "Dizinden ö kçenden belli." demişler. Hâlbuki Mevlânâ'ya göre haşre inanan insanda o inancın iz ve eserinin görülmesi gerekir. Ardından ifadelerini ağırlaştırır. Moğolların işlediği onca suç ve zulmü, kötülüğü, kat kat toplanmış karlara buzlara benzetir. Özünü Cenab-ı Hakk'a veren, pişman olan, çöbür dünyaya inanan, Allah'tan korkan insanların böyle yapamayacağını belirtir. Öyleyse zulüm ve kötülük ortada iken haşre inanıyorum demenin hiçbir faydası yoktur.

Görüldüğü gibi Mevlânâ, bu defa Moğolları "yalancı, zalim, şerir" gibi gerçekten ağır kelimelerle yaftalıyor. Belki yakınlarından, bağlılarından ve sevenlerinden oluşan bir sohbet ortamında konuşmanın

getirdiği rahatlıkla görüşlerini rahatça ifade ediyor. Sözlerinden onun Moğollara hiç de sempatiyle bakmadığı anlaşılıyor.

Birisi, Mevlânâ'ya Moğolların ilk geldiklerinde çıplak olduklarını, ilkel ve basit bineklere, silahlarla geldiklerini, sonradan zenginlediklerini belirterek hikmetini sordu. Mevlânâ cevap olarak gönülleri kırık, kendileri ark, güçsüz-kuvvetsiz oldukları için Allah'ın onların dualarına, tazarru ve niyazlarına icabet buyurduğunu beyan etti.

Mevlânâ'nın sohbetin ilerleyen bölümlerinde Moğolların yoksulluk ve yoksunluk içinde yaşadıkları ortamı tasvir ettiğine tanık olunur. Hattâ Otrar faciasından söz eder. Cengiz'in adını anmadan Moğolların "padişahları"nın on gün süreyle yemeden içmeden Allah'a yalvardığını, dualarının kabul olması üzerine dünyanın kendilerine boyun eğdiğini anlatır.²⁵

Bu kayıttan Mevlânâ'nın Moğolların başlangıç günlerindeki yaşam koşullarını bildiği, Cengiz istilâsını başlatan olaylardan haberdar ve Otrar katliamından sonra Cengiz'in Burhan Haldun Dağında bir tür itikafa çekilerek Tanrı'ya yalvardığına vakıf olduğu anlaşılıyor.

Fîhi Mâ Fîh'te geçtiğine göre²⁶ Mevlânâ'ya Moğol uygulamalarıyla ilgili bir fetva sorulmuştur. Moğolların Müslümanların mallarını gasp ettikleri zaman zaman da bazı Müslümanlara mal bağışında buldukları ifade edildikten sonra bunun hükmü sorulur. Mevlânâ Moğolların verdiğini almanın helal olduğunu söyler.

Bunun helal olup olmadığı meselesi bir yana, Moğollar Anadolu'nun tamamından mal topluyorlardı. Moğolların elindeki malın kimden alındığı belli değildi. Başka bir Müslümana mal bağışlamak istediklerinde o Müslüman onu almasa ya zulümle karşılaşacaktı veya o mal Moğol'un elinde kalacaktı. Dolayısıyla Mevlânâ'nın burada düz bir mantık kullandığını kestirmek güç olmasa gerektir.

Sonuçta Mevlânâ'nın *Mesnevi*'de Moğolları çoğunlukla Moğol, bazen Tatar adıyla andığı görülür. Moğol inançlarını, gelenek ve uygulamalarını, yemek kültürünü anlatırken daima "olumsuz" bir üslup kullanmıştır. *Fîhi Mâ Fîh*'te ise Moğol eleştirisi daha açık ifade edilmektedir. Mevlânâ sonradan kitaplaştırılan bu konuşmalarında Moğollar için yalancı, zalim, şerli gibi daha ağır nitelemelerde bulunur. Yakın, dost, bağlı ve sevenlerinden oluşan sohbet meclislerinin daha samimi bir ortamda cereyan ettiği düşünülürse bunun böyle olması doğal karşılanmalıdır. Mevlânâ, zaman zaman Moğolların Müslümanlarla yakın-

²⁵ *Fîhi Mâ Fîh*, s. 61-62.

²⁶ *Fîhi Mâ Fîh*, s. 60-61.

laşma girişimlerini boşa çıkaran uyarılar yapmıştır. Hattâ bir ara gündeme geldiği anlaşılan Rum Moğol ittifakını da engelliyici bir söylem içinde olmuştur. Muineddin Pervane örneğinde olduğu gibi Moğollara karşı politikalar geliştirenleri teşvik etmiş, yanlış yaptıklarında uyarmaktan geri durmamıştır. Pervane'yi Moğollara karşı Şam ve Mısır Müslümanlarıyla ittifak yapmaya özendirmesi ise çok dikkat çekicidir. Bu, muhtemelen Pervane'nin Sultan Baybars'la haberleşmeye başladığı döneme veya öncesine rast gelmişti. Pervane'nin Baybars'la Mevlânâ'nın vefatından yaklaşık altı ay önce görüşmeye başladığı hesaba katılırsa²⁷ Mevlânâ'nın Moğolları vefat edene kadar antipatik bulduğu söylenebilir.

²⁷ Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'îmü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 138-139.